

The Greek Review of Social Research

Vol 115 (2004)

115 Γ´

Υβριδισμός και υποκειμενικότητα: Η φιγούρα του cyborg και το μεταβιομηχανικό υποκείμενο

Μάρθα Μιχαηλίδου

doi: [10.12681/grsr.9311](https://doi.org/10.12681/grsr.9311)

Copyright © 2004, Μάρθα Μιχαηλίδου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μιχαηλίδου Μ. (2004). Υβριδισμός και υποκειμενικότητα: Η φιγούρα του cyborg και το μεταβιομηχανικό υποκείμενο. *The Greek Review of Social Research*, 115, 3–26. <https://doi.org/10.12681/grsr.9311>

Μάρθα Μιχαηλίδου*

ΥΒΡΙΔΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ: Η ΦΙΓΟΥΡΑ ΤΟΥ CYBORG ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΤΑΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο εστιάζει στο έργο της Donna Haraway με σκοπό να εξετάσει τη χρησιμότητα της μεταδομιστικής φεμινιστικής θεωρίας για την κατανόηση της κοινωνικής και επιστημονικής συγκυρίας της μεταβιομηχανικής κοινωνίας της πληροφορίας. Το άρθρο καταρχάς αναλύει τις συνέπειες της σύζευξης τεχνητού και φυσικού που επιτρέπουν την ανάδυση του cyborg για τον ορισμό και την παραγωγή της υποκειμενικότητας στο τέλος του 20ού αιώνα. Αναδεικνύει το βαθμό στον οποίο τόσο η έννοια του cyborg που προτείνεται από τη Haraway όσο και η φεμινιστική απόπειρα για μια θεώρηση του υποκειμένου ως υβριδικής παραγωγής αποτελούν σημαντικό υπόβαθρο των σημερινών συζητήσεων της πολλαπλότητας του υποκειμένου και της σχετικής πολιτικής των συμμαχιών και δικτύων. Επιπρόσθετα, το άρθρο συζητά τη χρησιμότητα αυτής της απόπειρας για τη χαρτογράφηση της σημασίας των νέων τεχνολογιών και για την επαρκή ανάλυσή τους. Τέλος, εξετάζει τη σχέση του υβριδικού υποκειμένου με την παραγωγή γνώσης, εστιάζοντας στη θεώρηση της γνώσης ως κοινωνικά τοποθετημένης διαδικασίας (Haraway, 1991b) και εντάσσοντας αυτή τη θεώρηση στο ευρύτερο πλαίσιο του πολιτικού και γνωστικού εγχειρήματος της φεμινιστικής επιστημολογίας.

---

* Διδάκτορας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ανώνυμους κριτές της *Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών* για τα εποικοδομητικά τους σχόλια, την Ομάδα Διεπιστημονικής Έρευνας και Μεθοδολογίας για τα σχόλιά της στην παρουσίαση μιας προηγούμενης μορφής του κειμένου, και τη Χριστίνα Κωνσταντινίδου και τον Άκη Γαβριηλίδη για κάποιες πολύ γόνιμες συζητήσεις αυτού του υλικού.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Η παραγωγή της υποκειμενικότητας είναι πάντοτε μια διαδικασία υβριδισμού, διάβασης ορίων, και στη σύγχρονη ιστορία αυτό το υποκειμενικό υβρίδιο παράγεται ολοένα και περισσότερο μέσα στη διάδραση του ανθρώπου και της μηχανής. Σήμερα η υποκειμενικότητα, απογυμνωμένη από όλες τις φαινομενικά οργανικές της ιδιότητες, αναδύεται μέσα από το εργοστάσιο ως μια λαμπρή τεχνολογική συναρμολόγηση», Μάικλ Χαρτ και Αντόνιο Νέγκρι, 2001.

Η συζήτηση για το μεταμοντερνισμό έχει δομηθεί γύρω από δύο κεντρικές διαμάχες. Η πρώτη διαμάχη αφορά τις συνέπειες της λεγόμενης «εξαφάνισης του υποκειμένου», ή τουλάχιστον τις συνέπειες που είχαν οι φιλοσοφικές και πολιτικές αναθεωρήσεις της σύλληψης του ανθρώπινου υποκειμένου ως σταθερού, συνεχούς και οριζόμενου από τη δυνατότητα άρθρωσης Ορθού Λόγου, της έννοιας, δηλαδή, του ανθρώπινου υποκειμένου που προωθήθηκε από συγκεκριμένες παραδόσεις του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Η δεύτερη αφορά τον ίδιο τον Ορθό Λόγο, όπως αυτός έχει οριστεί από συγκεκριμένες ευρωπαϊκές φιλοσοφικές παραδόσεις, και το βαθμό στον οποίο η πίστη στον Ορθό Λόγο αποτελεί βασική και απαραίτητη συνθήκη για τη σύλληψη οποιασδήποτε προόδου και, άρα, βασική και απαραίτητη συνθήκη για την άρθρωση οποιασδήποτε πολιτικής.

Η διαμάχη, τόσο στην παγκόσμια² όσο και στην ελληνική³ της διάσταση, είναι πλέον γνωστή, και δε σκοπεύω να κουράσω τους αναγνώστες με μια επανάληψη των βασικών επιχειρημάτων και αντεπιχειρημάτων, «στρατοπέδων» και στρατηγικών τοποθετήσεων. Σκοπός αυτού του άρθρου είναι να μετατοπίσει τη συζήτηση, έτσι ώστε να προσφέρει μια πιο ικανοποιητική και λιγότερο στείρα εκδοχή αυτών των ερωτημάτων. Ας εξετάσουμε λοιπόν, αν πράγματι η διαπίστωση της «έκπτωσης» του ουμανιστικού υποκειμένου, του υποκειμένου που ορίζεται κατεξοχήν από την ικανότητα άρθρωσης Ορθού Λόγου – διαπίστωση που έχει «χρωθεί» στο μεταμοντερνισμό – οδηγεί αναπόφευκτα σε έναν άκρατο σχετικισμό, και από εκεί σε μια αδυναμία άρθρωσης οποιασδήποτε πολιτικής θέσης, μέσα

2. Βλ. Jean François Lyotard (1988), Fredric Jameson (1992), David Harvey (1989), και τη συλλογή των Boyne και Rattansi, 1990, *Postmodernism and Society*. Προφανώς το εύρος της συζήτησης είναι τέτοιο που οι όποιες αναφορές δεν είναι παρά ενδεικτικές.

3. Βλ. Γαβριηλίδης (2003) για μια ενδιαφέρουσα συνοπτική κριτική της συζήτησης αυτής στο πλαίσιο της ελληνικής δημόσιας σφαίρας.

από την ανάλυση της φεμινιστικής παρέμβασης που διαμορφώνεται γύρω από τη δουλειά της Donna Haraway από τη δεκαετία του 1990 και μετά.

Η επιλογή του έργου της Donna Haraway,⁴ αμερικανίδας βιολόγου και ιστορικού της επιστήμης, δε βασίζεται σε μια προτίμηση της «αμερικανικής» έναντι της «ευρωπαϊκής» (φεμινιστικής) θεωρίας⁵ –διχοτομίας με αμφίβολη αναλυτική ή πολιτική χρησιμότητα– παρά σε μια διάθεση να ανοίξει μια συζήτηση για τη χρησιμότητα της λεγόμενης μεταδομιστικής φεμινιστικής θεωρίας για την κατανόηση της παρούσας κοινωνικής και επιστημονικής συγκυρίας.

Μιας και μεγάλο μέρος της κριτικής του λεγόμενου προγράμματος της νεωτερικότητας προήλθε και από τους κόλπους της σύγχρονης φεμινιστικής θεωρίας,⁶ θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε τη σύσταση του υποκειμένου που προτείνεται από αυτή, και, ακόλουθα, τη σχέση αυτού του υποκειμένου με την παραγωγή γνώσης. Η φεμινιστική παρέμβαση είναι βέβαια ενδιαφέρουσα όχι μόνο για βιβλιογραφικούς-ιστορικούς λόγους, αλλά και γιατί φέρνει στην επιφάνεια τις πιθανές εντάσεις μεταξύ σχετικισμού και πολιτικών διεκδικήσεων. Δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος του «δεύτερου κύματος» φεμινιστικής πολιτικής έχει στηρίξει τις διεκδικήσεις του σε ένα αίτημα χειραφέτησης της «γυναίκας», αίτημα που βασίστηκε στην προϋπόθεση μιας (ενιαίας και ομοιογενούς) γυναικείας ταυτότητας, η πιθανή ρευστοποίηση του (θηλυκού) υποκειμένου αποτελεί θέμα ιδιαίτερα επείγον για τη φεμινιστική πολιτική. Από την άλλη, αν δεχτούμε ότι το

---

4. Καθηγήτρια στο τμήμα Ιστορίας της Συνείδησης στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας στη Santa Cruz. Τα βιβλία της περιλαμβάνουν το *Primate visions: Gender, race, and nature in the world of modern science*, New York, Routledge, 1989, μια ανάλυση της κατασκευής του έμφυλου και φυλετικού χαρακτήρα του ανθρώπινου υποκειμένου μέσω της επιστήμης της βιολογίας, το *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*, New York, Routledge, 1991, στο οποίο κυρίως στηρίζεται αυτό το άρθρο, και το *Modest_Witness @Second_Millennium. FemaleMan© Meets OncoMouse*, New York, Routledge, 1997, το οποίο αποτελεί μια ανάλυση των νέων αναπαραγωγικών και γενετικών τεχνολογιών και της σχέσης τους με τις σύγχρονες αντιλήψεις της φύσης.

5. Βλ. Βαρίκα (2000) για μια χαρτογράφηση της συζήτησης αυτής στο πλαίσιο της διεθνούς φεμινιστικής βιβλιογραφίας, και του τρόπου με τον οποίο συνδέεται με τη γενικότερη συζήτηση περί μεταμοντερνισμού και μεταδομισμού.

6. Βλ., ενδεικτικά, τις διάφορες θέσεις στις ανθολογίες άρθρων, Nicholson, 1990, *Feminism/Postmodernism*, και Butler και Scott, 1992, *Feminists theorize the political*, Βαρίκα (2000), και το βιβλίο της Μάρως Παντελίδου-Μαλούτα, 2002, *Το φύλο της δημοκρατίας* (ειδικότερα Κεφ. 3 «Το έμφυλο υποκείμενο ως πολίτης» και Κεφ. 4 «Φύλο, δημοκρατία, ουτοπία»).

ουμανιστικό υποκειμένο έχει υπάρξει μια ιστορική κατασκευή, μια κατασκευή που αντικαθίσταται στη μεταβιομηχανική κοινωνία από μια άλλη κατασκευή που «αναδύεται μέσα από το εργοστάσιο ως μια λαμπρή τεχνολογική συναρμολόγηση», δύο είναι τα κύρια ερωτήματα που προκύπτουν. Το πρώτο ερώτημα αφορά τις τεχνοπολιτικές συνιστώσες της λαμπρής αυτής συναρμολόγησης, ενώ το δεύτερο αφορά τις γνωστικές και πολιτικές δράσεις που γίνονται δυνατές σε αυτό το πλαίσιο.

Τελικά, λοιπόν, τίθενται τα ερωτήματα: ποιες επιπτώσεις έχει η μετάβαση στη μεταβιομηχανική κοινωνία για την υποκειμενικότητα; Και, είμαστε αναγκασμένοι να δεχθούμε την εκβιαστική επιλογή μεταξύ ουτοπικών και δυστοπικών εκδοχών του υποκειμένου της μετανεωτερικότητας;

ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ, ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

*You know that little clock, the one in your VCR,
the one that's always blinking twelve
because you never figured out how to get in there
And change it.
So it's always the same time
Just the way it came from the factory.
Good morning. Good night.
Same time tomorrow. We're on record.*

(Laurie Anderson «Stories from the Nerve Bible» 1994)

Το κείμενο αυτό ασχολείται με τη χρήση της εικονικής φιγούρας του cyborg⁷ στο έργο της Donna Haraway και με τις συνέπειες του έργου αυτού στην ανάπτυξη της φεμινιστικής κριτικής του φύλου και της επι-

---

7. Η λέξη cyborg αποτελεί σύνθεση των λέξεων cybernetic organism, του οργανισμού, δηλαδή, που καθίσταται δυνατός λόγω εξελίξεων της επιστήμης της κυβερνητικής (cybernetics). «Πατέρας» της κυβερνητικής θεωρείται ο Norbert Wiener (1948), ο οποίος καθιέρωσε τον όρο κυβερνητική (από το ρήμα «κυβερνώ») για να ονομάσει την επιστήμη που αντιλαμβάνεται τους ζωντανούς οργανισμούς (για παράδειγμα, το ανθρώπινο νευρικό σύστημα) και τα τεχνητά συστήματα (για παράδειγμα, τα τηλεπικοινωνιακά συστήματα) ως ανάλογα, και μελετά τον έλεγχο ροής πληροφοριών μεταξύ τόσο ένζων όσο και τεχνητών επικοινωνούντων συστημάτων. Η δουλειά του Wiener, όπως επίσης και οι τάσεις της κυβερνητικής που συγκροτήθηκαν από μεταγενέστερα επιστημονικά παραδείγματα (για τη δεύτερη και τρίτη γενιά κυβερνητικής, βλ. Hayles, 1999), υπήρξαν κομβικές για τη μεταπολεμική ανάπτυξη των επιστημών της πληροφορικής, των τηλεπικοινωνιών και άλλων

στήμης στο τέλος του 20ού και τις αρχές του 21ου αιώνα. Το άρθρο λοιπόν ξεκινά με μια διάθεση να αναδείξει το βαθμό στον οποίο τόσο η έννοια του cyborg όσο και η φεμινιστική απόπειρα για μια θεώρηση του υποκειμένου ως υβριδική παραγωγή αποτελούν σημαντικό υπόβαθρο –και θεωρητικό και πολιτικό– των σημερινών συζητήσεων της πολλαπλότητας του υποκειμένου, και της σχετικής πολιτικής των συμμαχιών και δικτύων, υπόβαθρο που δεν έχει συζητηθεί επαρκώς στο ελληνικό πλαίσιο. Επιπρόσθετα, η απόπειρα αυτή είναι εξαιρετικά χρήσιμη για τη χαρτογράφηση των συνεπειών των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής και για την επαρκή ανάλυση και πολιτική αντιμετώπισή τους.

Η κεντρική θέση του κειμένου είναι πως η έννοια του cyborg, όπως αναπτύσσεται στο έργο της Haraway (1991a), καθώς και η σχετική έννοια της τοποθετημένης γνώσης (situated knowledge) (Haraway, 1991b, 1991c)

συναφών περιοχών, αλλά και για τη μεταστροφή της βιολογίας και την αματωδή εξέλιξη της γενετικής. Οι πρωτοπόρες αυτές εξελίξεις αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τη σύγχρονη επιστημονική φαντασία στη λογοτεχνία, τη σύγχρονη κινηματογραφική παραγωγή και τα κόμικς. Στο χώρο της λογοτεχνίας η συνεισφορά του William Gibson, θεμελιωτή του κυβερνοπάνκ (cyberpunk), υπήρξε καθοριστική με το μυθιστόρημά του *Neuromancer* ο Gibson (1984) καθιερώνει την έννοια του κυβερνοχώρου (cyberspace), για την οποία δίνει τον ακόλουθο ορισμό: «Κυβερνοχώρος. Μια συναινετική παραίσθηση (consensual hallucination), την οποία βιώνουν καθημερινά δισεκατομμύρια νόμιμοι χειριστές σε κάθε χώρα... μια γραφική αναπαράσταση δεδομένων, που προέρχονται από τις μνήμες κάθε υπολογιστή στο ανθρώπινο σύστημα. Αδιανόητη πολυπλοκότητα. Γραμμές φωτός, που διασχίζουν το μη-χώρο (nonospace) του νου, συμπλέγματα και αστερισμοί δεδομένων. Σαν τα φώτα της πόλης που τρεμοσβήνουν» (Gibson, 1984, σ. 51). Μ' αυτόν τον τρόπο ο Gibson αποτυπώνει το 1984 το όραμά του για ένα παγκόσμιο δίκτυο υπολογιστών που επιτρέπει την επικοινωνία ανθρώπων και μηχανών, πληροφοριών και δεδομένων, ένα χώρο ταυτόχρονα «πραγματικό», στο βαθμό που υλοποιείται από συγκεκριμένες υποδομές, και δυνητικό (virtual), στο βαθμό που διαμορφώνεται από τη συνεχή και μη προδιαγεγραμμένη αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων. Κυβερνητική, κυβερνοχώρος, cyborgs: η αμφισβήτηση του πεπερασμένου του υλικού κόσμου, η «ανακάλυψη» του δυνητικού και η δυνατότητα της σύζευξης του ανθρώπινου με το μηχανικό στοιχείο και της υπέρβασης των «τετριμμένων» ορίων του ανθρώπινου σώματος εμφανίζονται ξανά και ξανά στις αναπαραστάσεις της λαϊκότροπης κουλτούρας των τελευταίων δύο δεκαετιών. Μια σειρά ταινιών που αρχίζει από τον *Εξολοθρευτή* και καταλήγει στο *Matrix* καθιερώνει μια προβληματική αναπαράσταση του μεταβιομηχανικού ανθρώπινου σώματος στον κινηματογράφο που αναρωτιέται για τα όρια της ανθρώπινης ουσίας, το ρόλο της συνείδησης και της μνήμης στον ορισμό της ανθρώπινης υποκειμενικότητας (*Bladerunner*), προβάλλει φιλοδοξίες και φαντασιώσεις δύναμης και αφθαρσίας στο μεταβιομηχανικό (αρσενικό) σώμα του cyborg (*Robocop*, και, φυσικά, όλες οι ταινίες της σειράς του *Εξολοθρευτή*), αλλά και αμφισβητεί τη δυνατότητα χάραξης ξεκάθαρων ορίων μεταξύ του ανθρώπινου και του τεχνητού (*Alien 4*).

αποτελούν χρήσιμα εννοιολογικά εργαλεία τόσο για τη μελέτη κάποιων καιρίων φαινομένων της ψηφιακής εποχής, όσο και για την ανάπτυξη μιας κριτικής –όχι τεχνοφοβικής– επιστημολογικής και πολιτικής στρατηγικής για την αντιμετώπισή τους.

Δύο είναι οι κύριοι λόγοι στους οποίους βασίζεται αυτή η θέση. Ο πρώτος λόγος έγκειται στο ότι, όπως θα δούμε παρακάτω, η φιγούρα του cyborg προσφέρει το χώρο για τη διαμόρφωση ενός εναλλακτικού μοντέλου τεχνολογιών του εαυτού,⁸ που δε θα στηρίζεται σε ουσιολογικές θεωρήσεις του υποκειμένου για την προώθηση της φεμινιστικής πολιτικής. Ο δεύτερος έγκειται στο ότι η μη-ουσιολογική θεώρηση του υποκειμένου που σχηματίζεται στο έργο της Haraway τής επιτρέπει να αναπτύξει ένα επιστημολογικό μοντέλο όπου το υποκείμενο της γνώσης, απαλλαγμένο από το ψευδο-οικουμενικό του κύρος, τοποθετείται στέρεα στον κοινωνικό κόσμο, λογοδοτώντας για τις γνωστικές κατασκευές που παράγει, μοντέλο, όμως, το οποίο ταυτόχρονα αποφεύγει τα προβλήματα του άκρατου και άκριτου σχετικισμού. Η επιστημολογική αυτή θέση επιτρέπει μια πολιτική παρέμβαση στη *θεωρία* και την *πρακτική* της επιστήμης, τόσο δηλαδή επιστημολογικά, στο επίπεδο των ειδικευμένων σχημάτων λόγου που ρυθμίζουν την παραγωγή αλήθειας που αφορά τα αντικείμενα του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου, όσο και στο επίπεδο των πρακτικών-τεχνολογικών εφαρμογών αυτών των ειδικευμένων γνώσεων. Αυτό το τελευταίο είναι το επίπεδο του κοινωνικού και του πολιτισμικού στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα, και της καθημερινής διαχείρισης των έμφυλων σωμάτων, ο χώρος όπου ιστορικά τοποθετείται η φεμινιστική πολιτική παρέμβαση, έτσι ώστε να *μην* είναι «πάντα ο ίδιος χρόνος – ακριβώς όπως έφτασε από το εργοστάσιο».

Δείχνοντας ότι η παραγωγή γνώσης αποτελεί κοινωνική δραστηριότητα, η οποία επιτελείται από ιστορικά υποκείμενα τοποθετημένα με συγκεκριμένους τρόπους, η Haraway προσφέρει, κατά την άποψή μου, μια ριζοσπαστική μεταδομιστική φεμινιστική κριτική της έννοιας του οικουμενικού ορθού λόγου, και της θεμελιώδους του θέσης στον πατριαρχικό καπιταλισμό μετά το Διαφωτισμό, χωρίς να αναγκάζεται να εγκαταλεί-

---

8. Χρησιμοποίησέ τον τον όρο ακολουθώντας τη δουλειά του Michel Foucault και, συγκεκριμένα, την πρότασή του ότι «Οι τεχνολογίες του εαυτού... επιτρέπουν στα άτομα να επιτελέσουν με δικιά τους μέσα ή με τη βοήθεια άλλων ένα συγκεκριμένο σύνολο επιχειρήσεων πάνω στα ίδια τους τα σώματα και ψυχές, σχέψεις, συμπεριφορά και τρόπο ύπαρξης, έτσι ώστε να μεταμορφώσουν τους εαυτούς τους για να επιτύχουν μια συγκεκριμένη κατάσταση» (Foucault, 1988, σ. 18).

ψει την αναζήτηση για μεγαλύτερη ακρίβεια και αλήθεια στις (επιστημονικές) αναπαραστάσεις του κόσμου, αναζήτηση στην οποία παραδοσιακά κινητοποιούνται τόσο πολιτικά όσο και επιστημονικά εγχειρήματα. Αυτή η μη εγκατάλειψη της αλήθειας είναι αναγκαία για μια αποτελεσματική φεμινιστική ή άλλη πολιτική, μιας και η υιοθέτηση ενός επιστημολογικού σχετικισμού που δίνει την ίδια βαρύτητα σε όλους τους ισχυρισμούς θα υπονόμει το φεμινιστικό αίτημα ότι η κατηγορία των γυναικών έχει *συστηματικά* «παραχαραχθεί» από τις επιστημονικές αναπαραστάσεις της νεωτερικότητας. Όπως θέτει με εύλωπτο, αν και πολεμικό, τρόπο η Sandra Harding:

«Ο...επιστημολογικός σχετικισμός είναι ανάθεμα για οποιοδήποτε επιστημονικό έργο, και τα φεμινιστικά έργα δεν αποτελούν εξαίρεση. Δεν είναι αντίστοιχα αληθές όσο η διάψυσή του ότι οι μήτρες των γυναικών τριγυρνούν στα σώματά τους όταν κάνουν μαθήματα μαθηματικών, ότι μόνο ο Άνδρας Κυνηγός έκανε σημαντικές συνεισφορές στη διακριτή ιστορία του ανθρώπινου είδους, ότι οι γυναίκες είναι βιολογικά προγραμματισμένες να επιτύχουν στη μητρότητα και να αποτύχουν στην ισότιμη συμμετοχή στη διακυβέρνηση της κοινωνίας ... όπως έχουν ισχυριστεί διάφορες σεξιστικές και ανδροκεντρικές επιστημονικές θεωρίες» (Harding, 1993, σ. 61).

Σκοπός του άρθρου είναι επίσης να δείξει ότι, ενώ η θεώρηση του υποκειμένου που θέτει η Haraway έχει διαμορφωθεί και μέσα από ουσιαστικό διάλογο με την έννοια της διαφοράς, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τη δουλειά μη-λευκών, μη-ευρωπαίων φεμινιστριών, η επιστημολογική της θέση αποφεύγει την «εύκολη λύση» της μετατροπής της διαφοράς σε μια ακόμα *ουσία*, επιτρέποντας έτσι τη διαμόρφωση *συλλογικών* φεμινιστικών πολιτικών και τη δικτύωση και άρθρωση κοινών στρατηγικών θέσεων με άλλες πολιτικές πολλαπλότητες.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΣΤΗ ΓΕΝΕΤΙΚΗ: ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ (ΕΜΦΥΛΗΣ) ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

«Προωθώ μια θεώρηση του cyborg ως ένα μύθο που χαρτογραφεί την κοινωνική και σωματική μας πραγματικότητα και σαν ένα ευφάνταστο απόθεμα που προτείνει κάποιες πολύ γόνιμες συζεύξεις» (Haraway, 1991a, σ. 150).

Το cyborg είναι μια σύζευξη οργανισμού και μηχανής, το αποτέλεσμα εννοιολογικών και επιστημολογικών εξελίξεων στις γνωστικές περιοχές της βιολογίας, της τεχνητής νοημοσύνης και της μικροηλεκτρονικής, που

επέτρεψαν την (εννοιολογική) κατασκευή τόσο των ζωντανών οργανισμών όσο και των μηχανών ως *κωδικοποιημένων κειμένων* (έναν όρο που θα εξηγήσω παρακάτω). Η Donna Haraway, ακολουθώντας την μακριά παράδοση φεμινιστικής σκέψης που κατανοεί την προσωπική ταυτότητα και υποκειμενικότητα σα μια *διαδικασία* που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο του κοινωνικού σχηματισμού, χρησιμοποιεί το cyborg σα μια εικόνα, ένα αλληγορικό εργαλείο για να παρέμβει στην πολιτική των κατασκευών της φύσης στη σύγχρονη μεταβιομηχανική κοινωνία, και να την αλλάξει, προβάλλοντας ένα εναλλακτικό μοντέλο έμφυλης υποκειμενικότητας. Το «Μανιφέστο του Cyborg» αποτελεί λοιπόν μια ειρωνική στρατηγική με σκοπό να προκαλέσει μια συζήτηση πάνω στους πιθανούς τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαμε να ξαναφανταστούμε τα «φυσικά» μας σώματα, και να τα ξαναβιώσουμε με τρόπους που θα αλλάξουν τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, εαυτού και άλλου, έτσι ώστε να υπερβούμε τις ιεραρχικές δίπολες αντιθέσεις της κληρονομιάς του Διαφωτισμού και του εγχειρήματος της νεωτερικότητας.

Η κεντρική θέση της Haraway (1991a) είναι ότι το cyborg είναι ένα κρίσιμο όπλο του φεμινιστικού πολιτικού φαντασιακού ενάντια στην καπιταλιστική πατριαρχική κυριαρχία, ακριβώς επειδή είναι ένα αντι-ουσιοκρατικό υποκείμενο. Το υποκείμενο αυτό, «γεννημένο» από τη μεταβιομηχανική συνθήκη, «παντρεύει» και το οργανικό και το τεχνητό στοιχείο, υπονομεύοντας έτσι κάθε ισχυρισμό για το αναπόφευκτο των τωρινών (έμφυλων) ταυτοτήτων. Αναγνωρίζοντας τη σημασία της γένεσης των τεχνολογιών κυβερνητικής από το μιλιταρισμό του δυτικού κόσμου, όπως επίσης και την κομβική τους θέση για την εγκαθίδρυση και διατήρησή του, η Haraway επιμένει πως η μόνη δυνατή αντίσταση θα ήταν μια μορφή πάλης που θα ασχολούνταν ενεργά με τις νέες τεχνολογίες και θα τις κινητοποιούσε για την παραγωγή ενός εναλλακτικού κοινωνικού συστήματος.

Στο πλαίσιο αυτής της γενικότερης αντίληψης, η πάλη ενάντια στη χρησιμοθηρική αντιμετώπιση των γυναικείων σωμάτων και των αναπαραγωγικών τους δυνατοτήτων δε θα έπρεπε να βασίζεται στη νοσταλγική (και τεχνοφοβική) εξιδανίκευση του προ-τεχνολογικού, «φυσικού» σώματος: το σώμα αυτό είναι ένας μύθος, μια φαντασίωση που αγνοεί ότι η αντίληψη των φυσικών «γεγονότων», συμπεριλαμβανομένων και των σωμάτων μας, είναι πολιτισμικό και ιστορικό *επίτευγμα*, και «ότι αυτό που χάνεται, ιδίως ίσως από την πλευρά των γυναικών, είναι συχνά βίαιες μορφές καταπίεσης, που νοσταλγικά φυσικοποιούνται έναντι σύγχρονων παραβιάσεων» (Haraway, 1991a, σ. 172).

Η φαντασίωση αυτή είναι επομένως πολιτικά επιζήμια, μιας και μυθοποιεί τις έμφυλες ταυτότητες, επενδύοντάς τις με οικουμενικές και υπερβατικές ιδιότητες, και, άρα, εξαλείφει τη δυνατότητα δράσης και αλλαγής από την πλευρά των γυναικών.

Το πέρασμα από τις οργανικές κοινωνίες του βιομηχανικού καπιταλισμού, βασισμένες στην έννοια και την πρακτική του έθνους-κράτους, στις πολύμορφες και αποκεντρωμένες μεταβιομηχανικές κοινωνίες του παγκόσμιου καπιταλισμού κυβερνάται, σύμφωνα με τη Haraway, από την αυξανόμενη μετατροπή της πληροφορίας σε καταναλωτικό αγαθό και από τη θεώρηση του κόσμου ως κωδικοποιημένο κείμενο.⁹ Συνεπώς, η επερχόμενη παγκόσμια τάξη πραγμάτων δομείται γύρω από συγκρούσεις για την αξιοποίηση συστημάτων πληροφορίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι διχοτομικές αντιθέσεις της μετά το διαφωτισμό ευρωπαϊκής σκέψης, οι οποίες βασίζονται στη θεμελιακή αντίθεση μεταξύ κουλτούρας και φύσης, και τη συνεπαγόμενη ταύτιση των γυναικών με τη φύση λόγω των αναπαραγωγικών τους δυνατοτήτων και την αναγωγή των ανδρών ως παραδειγματικών υποκειμένων γνώσης και επιστήμης, υποχωρούν και αντικαθίστανται από αυτό που η Haraway (1991a) ονομάζει «πληροφορική της κυριαρχίας» (informatics of domination) της μεταμοντέρνας κατάστασης. Αυτό το τελευταίο είναι ένα καινοτόμο μοντέλο αντίληψης του κόσμου, ένα σύστημα σκέψης το οποίο διαμορφώνει όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο οι φυσικές και κοινωνικές επιστήμες κατασκευάζουν τα αντικείμενα της μελέτης τους, αλλά και τις υλικές –κοινωνικές και πολιτικές– πρακτικές των μεταβιομηχανικών κοινωνιών. Λόγω αυτού του περάσματος από το ένα μοντέλο στο άλλο, οι τρέχουσες έννοιες του έμφυλου σώματος και ταυτότητας πρέπει να αναμορφωθούν έτσι ώστε να αντιμετωπίσουν επαρκώς τις νέες μορφές γνώσης και εξουσίας που επιχειρούν να κατασκευάσουν και να διαχειριστούν την υποκειμενικότητα στις σύγχρονες κοινωνίες.

Στο πλαίσιο της πληροφορικής της κυριαρχίας, η βιολογία, μια κλινική πρακτική βασισμένη στο σώμα –χρησιμοποιώντας τα εννοιολογικά εργαλεία της ανατομίας για να εγχειρήσει το σώμα, και άρα να αποκτήσει γνώση για τον οργανισμό, γνώση που κατόπιν εφαρμόζεται στην κλινική πρακτική της ιατρικής– αντικαθίσταται από τη βιολογία της *εγγραφής*

---

9. Φυσικά, η Haraway δεν είναι η πρώτη ούτε η μόνη που συλλαμβάνει το πέρασμα από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική ή μεταμοντέρνα εποχή ως βασισμένο στην κεντρικότητα της πληροφορίας. Βλ., ενδεικτικά, και Deleuze (2001), Lazzarato (1996), Lyotard (1988), Negri και Hardt (2001) κ.ά.

(inscription) και τις βιοτεχνολογίες. Η ανατομική γνώση αντικαθίσταται από την οπτική γνώση των νέων τεχνολογιών της εικόνας. Ο οργανικός καταμερισμός εργασίας που υπήρξε χαρακτηριστικός των συστημάτων παραγωγής και αναπαραγωγής της νεωτερικότητας αντικαθίσταται πλέον από την εργονομία, την κυβερνητική της εργασίας (cybernetics of labour) και τη γενετική μηχανική. Το νέο αυτό μοντέλο δεν αντιλαμβάνεται την αναπαραγωγή ως μια οργανική πρακτική που επιτελείται από το άτομο-μονάδα του υλικού είδους, αλλά ως επιτυχή αντιγραφή αφηρημένων γενετικών κωδικών, οι οποίοι *τυχαίνει* να βρίσκονται ενσωματωμένοι σε υλικά σώματα θηλυκού και αρσενικού γένους. Είναι προφανές ότι σ' αυτήν την αλλαγή επιστημονικού και επιστημολογικού παραδείγματος ένα από τα διακυβεύματα είναι η μεταστροφή από μια κατασκευή του υποκειμένου σε μια νέα. Δηλαδή, από μια αντίληψη του ατόμου ως ενός υλικού συνόλου, και μια διαχείριση της θηλυκότητας που βασίζεται στη συγγένεια και αναλογία των θηλυκών σωμάτων με τη φύση με βάση τις αναπαραγωγικές τους ιδιότητες, στην αντίληψη του ατόμου ως σύνθεση μονάδων πληροφορίας. Μονάδες που μπορούν να διαλυθούν και να ανασταθούν με σκοπό τη μεγιστοποίηση της παραγωγικής, και, στην περίπτωση των γυναικών, αναπαραγωγικής τους δυνατότητας.

Το νέο αυτό μόρφωμα του ατόμου και του είδους λαμβάνει χώρα μέσω μιας νέας μορφής διαχείρισης των γυναικείων σωμάτων, η οποία δεν βασίζεται πλέον μόνο στην εννοιολόγηση της γυναικείας ουσίας με βάση τη μητρότητα και την αναπαραγωγή, παρά θεωρεί την οργανική αναπαραγωγή εν δυνάμει «σπάταλη» και το έγκυο σώμα επικίνδυνο για το έμβρυο. Στη μετάβαση αυτή προβάλλει εν τέλει ως δυνατή η εξαφάνιση του θηλυκού «από το επίπεδο των ορατών κοινωνικών υποκειμένων» (Braidotti, 1994, σ. 104), λόγω επιστημολογικών και πειθαρχικών αναθεωρήσεων της μητρικής λειτουργίας, και η ανάδυση του ιδεώδους ουμανιστικού υποκειμένου, του αγέννητου βρέφους (Stabile, 1992).¹⁰

---

10. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις δημόσιες διαπραγματεύσεις του νοήματος και των συνεπειών των νέων αναπαραγωγικών τεχνολογιών τον κυρίαρχο λόγο έχουν από την μια επιστημονικά υποκειμένα-φορείς αυθεντίας, οι οποίοι τονίζουν την παραγωγικότητα των νέων αναπαραγωγικών τεχνολογιών σε σχέση με το αναποτελεσματικό και επικίνδυνο, για την ακεραιότητα του βρέφους, γυναικείο αναπαραγωγικό σύστημα, και από την άλλη διάφοροι πατέρες του έθνους, οι οποίοι τονίζουν την αγιότητα του «αγέννητου βρέφους» (Franklin, 1993· Stabile, 1992). Και από τα δύο αυτά ρητορικά σχήματα περιθωριοποιούνται οι απόψεις και οι θέσεις των ίδιων των γυναικών, φορέων αυτών των αναπαραγωγικών συστημάτων. Από την αγιοποίηση της μητέρας στην αγιοποίηση του βρέφους ως μελλοντικού (εθνικού, παραγωγικού και ουμανιστικού) κεφαλαίου.

Η ουσιοκρατία λοιπόν, και οι αναφορές της στην ολιστική ταυτότητα –παράγωγο του «φυσικού» γυναικείου σώματος, δεν είναι ούτε σοφός ούτε επαρκής σύμβουλος για την οργάνωση της αντίστασης ενάντια στις νέες μορφές εξουσίας που διαχειρίζονται τις ταυτότητές μας. Κι αυτό δεν οφείλεται μόνο στην καταγωγή της ουσιοκρατίας από τα συστήματα σκέψης του διαφωτισμού, και άρα και τη θεωρητική της «ανεπάρκεια» σε σύγκριση με την πληροφορική της κυριαρχίας, αλλά, πιο σημαντικά κατά την άποψή μου, λόγω της κομβικής της θέσης στη διαμόρφωση νέων μορφών καπιταλιστικής πατριαρχικής εξουσίας. Για να το θέσουμε κάπως άκομψα, παρά το γεγονός ότι οι επιστημικές αρχές των κατασκευών της φύσης και του πολιτισμού της νεωτερικής βιολογίας και της μετανεωτερικής γενετικής και κυβερνητικής είναι ασυνεχείς, η εφαρμογή των αρχών αυτών από τις σύγχρονες βιοτεχνολογίες και τεχνολογίες αναπαραγωγής βασίζεται στην ιστορική εξομοίωση των γυναικών με τη φύση. Έτσι, το έργο της Haraway είναι χρήσιμο και για την κατανόηση αυτής της συνέχειας σε επίπεδο πρακτικής, για την επισήμανση, δηλαδή, ότι η κατάρρευση των ορίων μεταξύ οργανικού και συνθετικού δεν ακολουθείται αναπόφευκτα από απελευθερωτικές συνέπειες για τα σύγχρονα υποκειμένα, όσο τουλάχιστον λαμβάνει χώρα εντός πρακτικών λόγου, όπου οι δομές εξουσίας μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου της γνώσης και η ακόλουθη τοποθέτηση των γυναικών ως αντικειμένων γνώσης ή φυσικών πηγών (παραγωγικών και αναπαραγωγικών) προς αξιοποίηση δεν αμφισβητούνται.

Έτσι, παρότι το cyborg λειτουργεί ως σημαίνον της απόλυτης αδυναμίας των έμφυλων ρόλων, και άρα και της «αναλήθειας» των σύγχρονων έμφυλων δομών γνώσης/εξουσίας, είναι ταυτόχρονα και σημαίνον της δυνατότητας της τελικής επιβολής της καπιταλιστικής πατριαρχικής τάξης.¹¹ Και είναι ακριβώς αυτή η αμφισημία που το κάνει κατάλληλο μύθο για την παραγωγή ενός ιστορικά επίκαιρου αντι-ουσιοκρατικού φεμινισμού. Όπως το θέτει η ίδια η Haraway: «Η πολιτική πάλη είναι να δει κανείς και από τις δύο οπτικές γωνίες ταυτόχρονα γιατί η καθεμιά αποκαλύπτει και κυριαρχίες και δυνατότητες αφάνταστες από την άλλη οπτική γωνία», και «Κάποιες διαφορές είναι παιχνιδιάρικες, κάποιες

---

11. Οι αναπαραστάσεις του cyborg στο χώρο της μαζικής κουλτούρας στις οποίες αναφέρθηκα παραπάνω (βλ. υποσημείωση 7) αποτελούν μια προσπάθεια διαχείρισης αυτής ακριβώς της αμφισημίας, μετατρέποντάς την είτε σε ουτοπικές είτε σε δυστοπικές ιδιότητες του νέου υποκειμένου.

είναι πόλοι παγκόσμιων ιστορικών συστημάτων κυριαρχίας. Η «επιστημολογία» είναι τρόπος να διακρίνουμε τη διαφορά» (Haraway, 1991a, σσ. 154, 161).

Έτσι το *cyborg* λειτουργεί σα μια *φιγούρα*¹² που προτείνει εναλλακτικές θεωρήσεις του εαυτού στη φαντασία, και σαν παραδειγματική υλοποίηση του υποκειμένου της τοποθετημένης γνώσης. Η φιγούρα αυτή όμως αποτελεί σκόπιμο εργαλείο παρέμβασης στην πραγματικότητα, παρέχοντάς μας το πλαίσιο –επιστημολογικό και ηθικό– για την ανάπτυξη νέων τεχνολογιών του υποκειμένου. Αυτές οι τεχνολογίες δε θα βασίζονται σε μια κανονιστική αντίληψη του υποκειμένου, μιας και η υποκειμενικότητα του *cyborg* χαρακτηρίζεται από κινητικότητα, ρευστότητα και αναστοχαστική αντίληψη της ιστορικής προσωρινότητας των πιθανών του θέσεων. Έτσι, η διαπίστωση της χωρο-χρονικής προσωρινότητας της θηλυκής μας ταυτότητας (της οντολογίας μας) δε χρειάζεται να μας αποτρέψει από την παραγωγή ενεργών πολιτικών που θα βασίζονται και στην ταυτότητά μας. Ακολουθώντας τη Rosi Braidotti μπορούμε να θεωρήσουμε ότι: «“Εμείς” οι γυναίκες, λειτουργώντας ως μέλη της φεμινιστικής κοινότητας, ως πολιτικό κίνημα, δρούμε με βάση την εκφορά ενός κοινού επιστημολογικού και ηθικού δεσμού μεταξύ μας: μιας νέας φεμινιστικής υποκειμενικότητας... Η επιβεβαίωση της υποκειμενικότητάς μου δε χρειάζεται να επιφέρει προτασιακό περιεχόμενο στην αντίληψη της ταυτότητάς μου: δε χρειάζεται να ορίσω το σημαίνον *γυναίκα* έτσι ώστε να το διεκδικήσω ως το υποκείμενο του λόγου μου» (Braidotti, 1994, σ. 186).

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΤΟΠΟΘΕΤΗΜΕΝΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Σ’ αυτό το μέρος του άρθρου θα συζητήσω τις επιστημολογικές και μεθοδολογικές θέσεις που ενέχει η θεώρηση της γνώσης ως κοινωνικά τοποθετημένης διαδικασίας (*socially situated process*) που προωθεί η Haraway (1991b, c) στο έργο της, γνώση η οποία είναι πάντα ήδη τοποθετημένη σε μια συγκεκριμένη και μερική (*partial*) προοπτική. Η συγκεκριμένη αυτή ανάλυση της παραγωγής γνώσης θα πρέπει να ειδωθεί στο πλαίσιο κάποιων ευρύτερων συζητήσεων –πολιτικών και επιστημονικών. Έτσι, κατ’ αρχάς θα αναπτύξω τις κυριότερες κατευθύνσεις της φεμινιστικής κριτικής της επιστήμης και της φεμινιστικής επιστημολογίας, και κυρίως τις

12. Ο χαρακτηρισμός αυτός χρησιμοποιείται από τη Braidotti (1994, σ. 105).

επιπτώσεις αυτών των κριτικών στις τωρινές αντιλήψεις περί μεθοδολογίας, όπως αυτές αναπτύσσονται στη δουλειά της Sandra Harding (1987a, b, 1993).

Σύμφωνα με τη Harding (1993), το φεμινιστικό ενδιαφέρον για το ζήτημα της αντικειμενικότητας και το σχετικό πρόβλημα του πώς θα μπορούσε να αναπτυχθεί ένα σύνολο επιστημολογικών κριτηρίων που θα παρείχαν μεθοδολογικές κατευθύνσεις ικανές να μεγιστοποιήσουν την αντικειμενικότητα της επιστημονικής έρευνας προέρχονται από μια σειρά προβληματισμών που σχετίζονται μεταξύ τους. Οι προβληματισμοί αυτοί ξεκινούν από τη συστηματική παραχάραξη της κατηγορίας «γυναίκες» ως αντικειμένου γνώσης, και προσπαθούν να αλλάξουν αυτή την παραχάραξη μέσω του εκδημοκρατισμού της παραγωγής γνώσης. Ο εκδημοκρατισμός αυτός προϋποθέτει την ενδυνάμωση των γυναικών έτσι ώστε να αναλάβουν θέσεις ισχύος εντός της επιστημονικής παραγωγής, αλλά εμπεριέχει και τη φιλοδοξία να παραχθεί έρευνα για τις γυναίκες, έρευνα η οποία όχι μόνο θα αναπαριστά με ακρίβεια τη ζωή των γυναικών, αλλά επίσης θα παρέχει τα μέσα να την αλλάξει.

Η Harding ταξινομεί τις φεμινιστικές στάσεις που διαμορφώθηκαν σε απάντηση στα δύο προηγούμενα αιτήματα σε δύο διακριτά θεωρητικά «στρατόπεδα», τα οποία όμως συχνά συμμαχούν πρακτικά και πολιτικά. Πρόκειται για τις *φεμινιστικές εμπειρικές επιστημολογίες* και τις *φεμινιστικές προοπτικές επιστημολογίες* (feminist standpoint epistemologies). Η κυριότερη θέση των πρώτων, όπως άλλωστε φαίνεται και από την ονομασία τους, είναι ότι οι υπάρχουσες νόρμες και μέθοδοι επιστημονικής έρευνας δεν είναι συμμετόχες στη διαστρεβλωμένη αναπαράσταση των γυναικών, ή οποιασδήποτε άλλης μη-προνομιούχας ομάδας. Με αυτή τη λογική, η ανακριβής γνώση θεωρείται αποτέλεσμα σεξιστικής προκατάληψης, η οποία εν τέλει μπορεί να καταλογιστεί σε *συγκεκριμένα υποκείμενα/επιστήμονες* ως ανεπαρκής εφαρμογή των κανόνων και μεθόδων έρευνας, ως αποτυχία δηλαδή στην επίτευξη της μεθοδολογικά απαραίτητης αποστασιοποίησης από τα προσωπικά τους πιστεύω κατά τη λειτουργία τους ως επιστημόνων.

Όπως όμως έχει πολλάκις επισημανθεί,¹³ η εκδοχή αυτή του φεμινιστικού εμπειρισμού είναι προβληματική γιατί τα υπάρχοντα (γενικών μιλώντας, εμπειριοκρατικά) κανονιστικά μεθοδολογικά κριτήρια είναι

---

13. Alcoff και Potter (1993)· Haraway (1991b, c)· Harding (1987b, 1993)· Hartsoc (1987)· Longino (1993)· Stanley και Wise (1990, 1993).

πιο αδύναμα απ' ότι θα χρειαζόταν για να επιτρέψουν την αναγνώριση και την εξαφάνιση ιστορικά καθιερωμένων αξιών, συμφερόντων και ημερησίων διατάξεων που διέπουν στην πραγματικότητα την πρακτική των επιστημονικών κοινοτήτων. Παραμένοντας πιστές στην εμπειριοκρατική προϋπόθεση της δυνατότητας, ακόμα και της θελκτικότητας μιας αν-ιστορικής μη-αξιολογικής προοπτικής για το υποκείμενο της γνώσης, οι φεμινιστικές εμπειρικές επιστημολογίες δεν μπορούν να αναλύσουν την επιστήμη σα μια ιστορική και κοινωνική διαδικασία. Έτσι, εν τέλει συμμετέχουν σε αυτό που η Donna Haraway (1991β) αποκαλεί το «κόλπο του Θεού» (the God Trick) και που η Sandra Harding αναλύει σαν την ιστορικά αναγνωρίσιμη ψευδαίσθηση «ότι η ανθρώπινη σκέψη είναι ικανή να σβήσει εντελώς τα αποτυπώματα που αποκαλύπτουν τη διαδικασία παραγωγής της» (1993, σ. 57).

Επιπλέον, και αυτό είναι κατά την άποψή μου πιο σημαντικό πρόβλημα, οι φεμινιστικές εμπειρικές επιστημολογίες, όπως και όλες οι εμπειρικές επιστημολογίες, δεν είναι σε θέση να προσφέρουν επαρκείς εξηγήσεις για την επίμονη προβληματοποίηση κάποιων συγκεκριμένων ζητημάτων ως αντικειμένων επιστημονικής έρευνας, παρέμβασης και διαχείρισης, όπως, για παράδειγμα για την αυξανόμενη προβληματοποίηση της γυναικείας γονιμότητας, και την παρεπόμενη κινητοποίηση της ιατρικής και σχετικών βιοτεχνολογιών με σκοπό τη μεγιστοποίηση και οικονομική αξιοποίηση των θηλυκών αναπαραγωγικών δυνατοτήτων. Κατά την άποψή μου, η επαρκής εξέταση των (τυπικά) προ-επιστημονικών συσχετισμών που κατασκευάζουν το αντικείμενο της έρευνας αποτελεί πολύ σημαντικό μέρος κάθε εγχειρήματος που επιδιώκει να προσφέρει μια κριτική ανάλυση της παραγωγής γνώσης.

Οι εμπειρικές επιστημολογίες λοιπόν δεν παρέχουν τα απαραίτητα θεωρητικά εργαλεία για μια ανάλυση των διαδικασιών που σχηματίζουν ερευνητικές προτεραιότητες και *υπαγορεύουν* –εκφέρουν δηλαδή μια αξιολογική κρίση για το– τι λογής ερωτήματα είναι νόμιμα στο πλαίσιο του επιστημονικού λόγου, τι λογής ερωτήματα και απαντήσεις θεωρούνται σημαντικά και έγκυρα σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια. Αυτή η ανεπάρκεια δεν είναι απλώς εμπειρικό ή πραγματιστικό ζήτημα: είναι μάλλον εγγενής στις κανονιστικές αρχές της επιστημολογίας του εμπειρισμού. Για να το θέσουμε με άλλο τρόπο: σύμφωνα με τις αρχές του εμπειρισμού που επικράτησαν στη δυτική νεωτερικότητα, η επιστήμη, ή τουλάχιστον η «καλή» επιστήμη, είναι σε θέση να παρέχει αλήθεια ακριβώς επειδή στέκεται έξω από την ιστορία, τα υποκείμενά της θανατουργά ασώματα και αμέτοχα, και άρα ικανά οικουμενικής εποπτείας (omniscience) –το

«κόλπο του Θεού» που αναφέραμε παραπάνω– και παραγωγής ουδέτερης γνώσης, η οποία φωτίζει ένα σύμπαν που προηγείται του λόγου και είναι και αξιωματικά πρότερό του.

Το καθήκον της επιστημολογίας είναι, σύμφωνα μ' αυτή τη λογική, να παρέχει τα μεθοδολογικά κριτήρια που θα διαμορφώσουν την έρευνα έτσι ώστε να είναι ικανά αποστασιοποιημένα από την καθημερινή ζωή, και όχι να αναλύσει τις διαδικασίες επιλογής και προβληματοποίησης που αποτελούν προαπαιτούμενο της επιστημονικής έρευνας και την κατευθύνουν αναλόγως, ούτε να σκιαγραφήσει το είδος του υποκειμένου που προϋποτίθεται σε αυτούς τους ορισμούς της επιστήμης και αντικειμενικής αλήθειας. Όπως λέει η Helen Longino: «Για τον Καρτέσιο μόνο οι συνθήκες διαθέσιμες σε έναν μοναδικό, μη-σχετιζόμενο, ασώματο νου είναι αποδεκτές αρχές για την κατασκευή κάποιου συστήματος πιστεύω. Το μεγαλύτερο μέρος της επακόλουθης επιστημολογίας αποδέχθηκε τους όρους του Καρτέσιου και εξέτασε ποιες είναι αυτές οι βάσεις» (Longino, 1993, σ. 105).

Αυτές οι υποθέσεις για το χαρακτήρα της γνώσης σε σχέση με τον υλικό κόσμο υποστηρίζονται και από μια σειρά υποθέσεων για το υποκείμενο της γνώσης, το υποκείμενο που είναι σε θέση να εκφέρει νόμιμα γνωσιακές δηλώσεις και ισχυρισμούς αλήθειας. Το υποκείμενο αυτό παρουσιάζεται ως ασώματο άτομο, το οποίο δεν είναι τοποθετημένο σε συγκεκριμένους υλικούς και ρηματικούς χώρους, ή, και αν είναι τοποθετημένο, παρουσιάζεται ως ικανό να καταλάβει μια ουδέτερη σκοπιά στη λειτουργία του ως επιστήμονα, λόγω της μεθοδολογικής και πρακτικής του εκπαίδευσης. Αυτές τις προϋποθέσεις ακολουθεί μια άλλη, ότι το οντολογικό στάτους του υποκειμένου της επιστήμης είναι διαφορετικό –και ποιητικά ανώτερο– από αυτό του αντικειμένου της επιστημονικής έρευνας, μιας και το δεύτερο είναι χωροχρονικά διαμορφωμένο με τρόπους που υποτίθεται πως δεν επηρεάζουν το πρώτο.¹⁴

---

14. Η θέση αυτή σπάνια αμφισβητείται ή απαντάται με σοβαρά υποστηρικτικά επιχειρήματα, τουλάχιστον στο χώρο των κοινωνικών επιστημών (όπου «αντικείμενα» της έρευνας είναι συχνά οι «συμπολίτες» μας) λόγω της προφανώς προβληματικής πολιτικής και ηθικής της χροιάς. Όπως σημειώνει η Haraway, «Σε παραδοσιακές φιλοσοφικές κατηγορίες, το ζήτημα είναι ηθικό και πολιτικό περισσότερο ίσως απ' ό,τι επιστημολογικό» (Haraway, 1991b, σ. 187, έμφαση δική μου, της γράφουσας). Συμφωνώ με τη Haraway, αλλά θεωρώ ότι η οντολογία, η επιστημολογία και η ηθική είναι στενά συνδεδεμένες, και οι αγγλοσαξονικές/αναλυτικές φιλοσοφίες, τουλάχιστον οι «παραδοσιακές», δεν θέλησαν ή δεν μπόρεσαν να αναλύσουν τη σύνδεση αυτή για λόγους που οφείλονται τόσο στα εσωτερικά τους κριτήρια όσο και στη θεμελιώδη τους θέση στο έργο της δυτικής νεωτερικότητας.

Ας συζητήσουμε όμως σ' αυτό το σημείο τον τρόπο με τον οποίο οι φεμινιστικές προοπτικές επιστημολογίες αποπειράθηκαν να «λύσουν» αυτές τις προβληματικές θεωρήσεις του χαρακτήρα της γνώσης, και τις παρεπόμενες θεωρήσεις της σχέσης ανάμεσα σε ερευνητικό υποκείμενο και αντικείμενο. Κατ' αρχάς, είναι απαραίτητη μια σύντομη σχηματική περιγραφή της ανάπτυξης της έννοιας της φεμινιστικής προοπτικής ως κατάλληλης βάσης για την παραγωγή γνώσης από τη Nancy Hartsock (1987). Μετά από αυτό θα στρωφώ στους τρόπους με τους οποίους η έννοια της «τοποθετημένης γνώσης» που προτείνει η Donna Haraway, παρότι μοιράζεται κάποιες θεμελιώδεις αρχές με το σχήμα της φεμινιστικής προοπτικής επιστημολογίας, αποπειράται να ξεπεράσει τη συνθήκη της μοναδικής προοπτικής/θέσης υποκειμένου ως της μόνης βάσης για το οικοδόμημα της γνώσης. Σε ένα ευρύτατα συζητημένο δοκίμιο του 1987 με τίτλο «Η φεμινιστική προοπτική: Αναπτύσσοντας τις βάσεις για ένα χαρακτηριστικά φεμινιστικό ιστορικό υλισμό» («The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism») η Hartsock προσφέρει ένα περίγραμμα των επιστημικών συνθηκών που είναι απαραίτητες για την ανάπτυξη ενός χαρακτηριστικά φεμινιστικού ιστορικού υλισμού, ή για να το θέσουμε ακριβέστερα, μιας φεμινιστικής υλιστικής θεωρίας της γνώσης.

Η Hartsock ξεκινά από τη μαρξική θεώρηση ότι η θέση του προλεταριάτου στο σύστημα της παραγωγής του επιτρέπει να αναπτύξει μια πληρέστερη οπτική γωνία, και άρα γνώση, για το σύστημα των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό, και άρα και μια προνομιούχα θέση στην πάλη για την εξάλειψη αυτού του συστήματος. Με βάση αυτό, προχωρά στην οικοδόμηση ενός ανάλογου φεμινιστικού επιχειρήματος, ότι δηλαδή οι εμπειρίες των γυναικών αποτελούν μια επιστημικά προνομιούχα οπτική γωνία για την κριτική αποδόμηση της ανδρικής ανωτερότητας και τη χειραφέτηση από αυτήν. Η Hartsock ασκεί δριμεία κριτική στις μαρξικές κοινωνικές θεωρίες επειδή θεωρεί¹⁵ ότι απέτυχαν να κατανοήσουν επαρκώς την κεντρικότητα της κοινωνικής αναπαραγωγής για τη μακροβιότητα του καπιταλισμού και υποστηρίζει ότι η ιδιαίτερη θέση των γυναικών στον άνισο κατά φύλο καταμερισμό εργασίας τους επιτρέπει μια προοπτική και, άρα και κατανόηση, των κοινωνικών σχέσεων, η οποία δεν είναι διαθέσιμη στους άντρες: «Θα προτείνω ότι ο κατά φύλο καταμερισμός εργα-

---

15. Όπως άλλωστε και ένα μεγάλο μέρος της φεμινιστικής θεωρίας και πολιτικής πρακτικής.

σίας αποτελεί τη βάση για μια τέτοια προοπτική και θα προβάλλω το επιχείρημα ότι με βάση τις δομές που ορίζουν τη δραστηριότητα των γυναικών ως συμμετεχουσών στην επιβίωση και μητέρων θα μπορούσε κάποιος να ξεκινήσει, *αν και όχι να ολοκληρώσει*, την οικοδόμηση ενός τέτοιου επιστημολογικού εργαλείου» (Hartsock, 1987, σ. 159, έμφαση δική μου).

Άρα, η φεμινιστική προοπτική, για τη Hartsock, δεν εξαρτάται από τις «φυσικές» ικανότητες των γυναικών στην ανατροφή και διάπλαση των παιδιών, ούτε από την ουσιοκρατική, και άρα απαράλλαχτη, θέση τους στην αναπαραγωγή και την ταύτισή τους με αυτή. Αν και η θέση της Hartsock είναι προβληματική σε κάποια επίπεδα, τα οποία και θα συζητήσουμε παρακάτω, δεν είναι ουσιοκρατική. Δεν προτείνει, κατά την άποψή μου, ότι το οντολογικό στάτους των γυναικών *ορίζεται* από τις αναπαραγωγικές δυνατότητες ή δραστηριότητές τους. Μάλλον προτείνει ότι ιστορικά η κατηγορία «γυναίκες» έχει υποκειμενικοποιηθεί με βάση ακριβώς αυτές τις «φυσικές» δυνατότητες, και άρα η φεμινιστική προοπτική πρέπει να *αρχίσει* από τις εμπειρίες των γυναικών στον τομέα της αναπαραγωγής, αλλά θα πρέπει να εξετάσει κριτικά αυτές τις εμπειρίες στο πλαίσιο της ανάπτυξης της φεμινιστικής πολιτικής και πάλης. Άρα η φεμινιστική προοπτική θα αρθρωθεί μέσω αυτών των θεμελιωδών πολιτικών πρακτικών και όχι μέσω της «αυθεντικής» εμπειρίας των γυναικών ως μητέρων και τροφών.

Η θέση της Hartsock αντιμετωπίζει επιτυχώς κάποια από τα προβλήματα των παραδοσιακών και φεμινιστικών εμπειρικών επιστημολογιών, αντιμετωπίζοντας τα υποκείμενα της γνώσης ως μέλη αναγνωρίσιμων κοινωνικών συλλογικοτήτων, των οποίων η οπτική γωνία έχει διαμορφωθεί από τη συλλογική θέση σε ένα έμφυλο σύστημα άνισων κοινωνικών σχέσεων. Κάνοντας αυτή την κίνηση, εφιστά επίσης την προσοχή μας στη θεμελιακή λειτουργία των πλαισίων ανακάλυψης των επιστημονικών προβλημάτων, και στη συστηματική προβληματοποίηση ζητημάτων με συγκεκριμένα έμφυλο χαρακτήρα.

Οι προβληματικές πτυχές του έργου της Hartsock έγκεινται αλλού. Συγκεκριμένα, λόγω του τρόπου με τον οποίο χειρίζεται τις «γυναίκες» ως μια μοναδική και ομοιογενή κατηγορία, κυρίως οριζόμενη με βάση τη διαφορά της από τους «άνδρες», η Hartsock υποβιβάζει τις κοινωνικές και πολιτικές διαφορές μεταξύ γυναικών¹⁶ και τις διαφοροποιήσεις που

---

16. Η θέση αυτή υφίσταται κριτική από τη Harding (1987b, 1993) και, εκτενέστερα, από τις Stanley και Wise (1990, 1993).

υφίστανται εντός κάθε υποκειμένου «γυναίκα»,¹⁷ όπως αυτές εκφράζονται στις διαφορετικές θέσεις υποκειμένου που καθημερινά καλούμαστε να καταλάβουμε. Επιπρόσθετα, η επιλογή της αναπαραγωγής και της μητρότητας ως κύρια βάση για την οικοδόμηση της φεμινιστικής σκοπιάς είναι εξαιρετικά περιοριστική. Είναι βέβαια προφανές ότι οι τομείς αυτοί έχουν αποτελέσει το κατεξοχήν πεδίο στρατηγικής υποκειμενικοποίησης των γυναικών, το να τους δεχθούμε όμως απροβλημάτιστα ως βάση του ορισμού του ρόλου των γυναικών ως υποκειμένων γνώσης θα ισοδυναμούσε, ακούσια μεν σαφώς δε, με *αποδοχή* της υπάρχουσας έμφυλης ιεραρχικής λογικής της ταυτότητας, και ακόμα παραπάνω, θα επέτρεπε τον αποκλεισμό άλλων, εξίσου σημαντικών, έμφυλων εμπειριών.

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

«Έτσι, νομίζω πως το πρόβλημά μου και πρόβλημά “μας” είναι πώς να έχουμε *ταυτόχρονα* μια εξήγηση της ριζικής ιστορικής προσωπικότητας για όλες τις δηλώσεις γνώσης και γνωρίζοντα υποκείμενα, μια κριτική πρακτική για την αναγνώριση των ίδιων μας των “σημειωτικών τεχνολογιών” για την κατασκευή νοήματος, και μια σοβαρή δέσμευση [να παράγουμε] πιστές αφηγήσεις ενός “πραγματικού” κόσμου» (Haraway, 1991b, σ. 187).

Με σκοπό να ξεπεράσει τους περιορισμούς της *μοναδικής* προοπτικής ως βάσης για την ανάπτυξη συστημάτων γνώσης, αλλά χωρίς να πέσει στην παγίδα του απόλυτου σχετικισμού και την παρεπόμενη θεώρηση της ατομικής εμπειρίας ως βάση για μια απόλυτα διαφορετική και μη-μεταφράσιμη γνώση του κόσμου, η Haraway (1991b, c, 1992) επιχειρεί να επανακαθορίσει την έννοια της αντικειμενικότητας με ένα τρόπο που θα επέτρεπε πολλαπλές θέσεις υποκειμένου και θα σεβόταν «τοπικές» γνώσεις του κόσμου, χωρίς όμως να τις μετατρέψει σε φετίχ.¹⁸ Με μια χαρακτηρι-

17. Το ζήτημα αυτό συζητά εκτενώς η Braidotti (1994) ειδικά στο κεφάλαιο 9 «Η πολιτική της οντολογικής διαφοράς».

18. Ένα πρόβλημα το οποίο διακρίνει, κατά την άποψή μου, τον τρόπο με τον οποίο οι Stanley και Wise (1993, σ. 199-225) συνδέουν την προσωπική ταυτότητα και εμπειρία με την παραγωγή γνώσης. Για να παραθέσω και πάλι από τη Haraway «Η καθυπόταξη δεν αποτελεί βάση για [τη δημιουργία μιας] οντολογία(ς)· μπορεί να αποτελέσει μια οπτική ένδειξη... Η ταυτότητα, συμπεριλαμβανομένης και της προσωπικής ταυτότητας, δεν παράγει επιστήμη, ενώ η κριτική τοποθέτηση, δηλαδή η αντικειμενικότητα, παράγει» (1991b, σ. 193).

στικά ειρωνική στρατηγική κίνηση η Haraway προτάσει την *ενσαρκωμένη* (embodied) –αν και όχι αναγκαστικά οργανική– *όραση* σα μια μεταφορά κατάλληλη για την τοποθετημένη γνώση, και έτσι, «απαλλοτριώνει» την *όραση* από την ιστορική της λειτουργία ως υπόδειγμα αποστασιοποίησης και αποσωμάτωσης εντός των επιστημολογικών δομών του Διαφωτισμού.

Ορίζοντας την αντικειμενικότητα σε αντίθεση με τον αντικειμενισμό του «κόλπου του Θεού», το οποίο ενώ υπόσχεται την οπτική από το πουθενά στην πραγματικότητα παρέχει μια συγκεκριμένη φαλλοκρατική προοπτική, η Haraway προτείνει ότι τα κοινωνικά υπεύθυνα, και άρα απελευθερωτικά, συστήματα γνώσης πρέπει να είναι ικανά να λογοδοτούν, να εξηγούν δηλαδή και να διαπραγματεύονται τη *λογική και τα πλαίσια της ανακάλυψης* που χρησιμοποιούν, την επιλογή των *προβληματοποιήσεων* τους, και τις *επεξηγηματικές και μεθοδολογικές τους αρχές*. Το πρόταγμα αυτό έχει μια σειρά συνέπειες για τη θεώρηση του υποκειμένου και τη σχέση του με το αντικείμενο της γνώσης, όπως επίσης και για τα επεξηγηματικά μοντέλα που χρησιμοποιούνται στον επιστημονικό λόγο.

Η μερική (partialist) φιλοσοφία (Haraway, 1991c) και η επιστημολογία της τοποθετημένης γνώσης θέτουν το δράστη της γνώσης στο ίδιο οντολογικό επίπεδο με το αντικείμενο της έρευνας. Έτσι, το υποκείμενο της γνώσης θεωρείται διαμορφωμένο από τις συνιστώσες του χώρου και του χρόνου όπως και το αντικείμενο, καταλαμβάνοντας μια σειρά από ιστορικά συγκεκριμένες θέσεις, οι οποίες, ακριβώς λόγω της ιστορικότητάς τους, είναι πολλαπλές, ετερογενείς, και πιθανά αντιφατικές. Η αποδοχή της ετερογένειας ως ένα από τα ιστορικά συστατικά της υποκειμενικότητας δεν αποτελεί ωστόσο πτώση στο έρεβος του ανορθολογισμού, ή, ακόμα χειρότερα, του παραλογισμού. Αποτελεί απλώς αναγνώριση της ουσιαστικά ιστορικής και υλικής σύνθεσής μας ως υποκειμένων,¹⁹ και μια απόπειρα να κατασκευάσουμε τα κριτικά εργαλεία αναστοχασμού που είναι απαραίτητα για μια παραγωγική επικοινωνία μεταξύ διαφορετικών *υποκειμενικών και γνωστικών θέσεων*. Ακολουθώντας τη Donna Haraway, μπορούμε να θεωρήσουμε κι εμείς ότι «Η δέσμευση έναντι στην κινητική

---

19. Οι Braidotti (1994), Harding (1993) και Haraway (1991) παρέχουν εκτενείς συζητήσεις της κεντρικότητας αυτής της έννοιας για τις φεμινιστικές πολιτικές. Όπως λέει και η Harding «Η φεμινιστική σκέψη αναγκάζεται να μιλήσει “ως” και “εκ μέρους” ακριβώς της έννοιας που κριτικάρει και προσπαθεί να αποσυναρμολογήσει, [της έννοιας] γυναίκες. Λόγω του αντιφατικού της χαρακτήρα αυτή η προσπάθεια αποτελεί τόσο τη μεγαλύτερη πρόκληση όσο και μια πηγή μεγάλης δημιουργικότητας» (Harding, 1993, σ. 59).

τοποθέτηση και στην παθιασμένη αποστασιοποίηση εξαρτάται από την αδυναμία αθώων πολιτικών “ταυτότητας”... Δεν μπορεί κανείς να “είναι” ... είτε κύτταρο είτε μόριο –είτε γυναίκα– αν έχει σκοπό να δει και να δει κριτικά από αυτές τις θέσεις. Το “Είναι” είναι πολύ πιο προβληματικό και προσωρινό» (Haraway 1991b, σ. 192).

Η αποδοχή της υλικής υπόστασης (embodiment) και της συγκεκριμένης κοινωνικής τοποθέτησης του δράστη δε σηματοδοτεί μόνο ότι αυτός/αυτή αποτελούν μέλη μιας κοινωνικής και επιστημονικής κοινότητας, και άρα ότι η επιστήμη αποτελεί κοινωνική δραστηριότητα· έχει επίσης συνέπειες για τη σχέση εξουσίας μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου της επιστήμης. Οι θέσεις, εμπειρίες και επιστημικές κατασκευές τόσο του υποκειμένου όσο και του αντικειμένου της γνώσης ανοίγονται σε κριτική εξερεύνηση και αναδόμηση. Αυτό, όπως άλλωστε επισημαίνει και η Harding (1993), δεν αφορά μόνο τις κοινωνικές επιστήμες, όπου το υποκείμενο και το αντικείμενο ανήκουν στην ίδια οντολογική κατηγορία, αυτή του ανθρώπινου είδους, αλλά επίσης και τις φυσικές επιστήμες, μιας και τα αντικείμενα του φυσικού κόσμου γίνονται αντιληπτά και γνωστά μέσω των λόγων και επιστημικών κατηγοριών της κάθε κουλτούρας. Οι επιστημονικές κατασκευές που επιχειρούν να χαρτογραφήσουν την πραγματικότητα παράγονται πάντα σε σχέση (αν και όχι απαραίτητα σε σχέση συνέχειας) με κατασκευές του παρελθόντος, και έτσι δεν είναι ποτέ αθώες. Κουβαλούν την ίδια τους την ιστορικότητα, η οποία διαμορφώνει την οπτική μας με συγκεκριμένο τρόπο και, αν θέλουμε να λογοδοτήσουμε για την οπτική μας, τότε αυτές οι κατασκευές θα έπρεπε να υποβάλλονται στις ίδιες αρχαιολογικές και γενεαλογικές αναλύσεις, όπως και όλα τα κοινωνικά φαινόμενα.

Ο αναστοχασμός της σχέσης μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου έχει ριζοσπαστικές συνέπειες και για την έννοια της δράσης (agency) και, συνεπώς, και για την κατασκευή των μοντέλων που φιλοδοξούν να εξηγήσουν τη σχέση μεταξύ παρατηρημένων φαινομένων. Όπως επισημαίνει η Donna Haraway (1991c), η διαπίστωση της ιστορικής προσωρινότητας των δράωντων υποκειμένων της επιστήμης και της προσωρινότητας των επιστημολογικών κατασκευών μας ανοίγει το δρόμο για μια έννοια δράσης η οποία δεν εμπεριέχει απαραίτητα την κυριαρχία του γνώστη επί του αντικειμένου της γνώσης, για μια έννοια δράσης η οποία βασίζεται στη σχέση και όχι στην επιβολή. Αυτή η έννοια και πρακτική δράσης μάς επιτρέπει εν τέλει να συλλάβουμε την ερευνητική διαδικασία σα μια μετασχηματιστική (transformative) εμπειρία, που αλλάζει την οπτική τόσο του γνώστη όσο και του υπό έρευνα αντικειμένου. Αυτή η επανα-νοηματοδότηση της έννοι-

ας της δράσης έχει συνέπειες όχι μόνο στην ηθική και την πολιτική της παραγωγής γνώσης, αλλά επίσης και στην κατασκευή και την επιλογή επεξηγηματικών μοντέλων. Οι περισσότερες εμπειρικές επιστημολογίες συστηματικά προωθούν γραμμικά μοντέλα αιτιότητας και εξήγησης μονής κατεύθυνσης, τα οποία, για να το θέσουμε κάπως άκομψα, αντιλαμβάνονται ένα κυρίαρχο δράστη/υποκείμενο στα υπό παρατήρηση (κοινωνικά ή φυσικά) φαινόμενα ως υπεύθυνο για τους υπόλοιπους δράστες, και άρα έχοντα επιστημική και επεξηγηματική προτεραιότητα έναντι αυτών.²⁰

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

«Η φεμινιστική αντικειμενικότητα αφήνει χώρο για εκπλήξεις και ειρωνείες στην καρδιά της παραγωγής γνώσης· δεν είμαστε αφεντικά του κόσμου. Απλώς ζούμε εδώ και προσπαθούμε να προκαλέσουμε μη-αθώες συζητήσεις μέσω των προσθετικών μας συσκευών, συμπεριλαμβανομένων και των τεχνολογιών ορατότητάς μας» (Haraway 1991b, σ. 199).

Για να ξαναγυρίσω στις αρχικές προθέσεις του κειμένου, υποστήριξα πως η έννοια του *cyborg* που χρησιμοποιείται από τη Haraway αποτελεί μια απόπειρα ανάπτυξης ενός μύθου για τη φεμινιστική ταυτότητα και κοινότητα που θα τονίσει την ιστορική προσωρινότητα της κατηγορίας «γυναίκα», χωρίς όμως να υπονομεύσει την πιθανότητα ενός συλλογικού υποκειμένου και το πλάνο μιας συλλογικής φεμινιστικής ή άλλης πολιτικής. Αυτή η πολιτική βασίζεται σε συγκεκριμένες αντιλήψεις για το τι σημαίνει να είσαι γυναίκα στην αρχή του 20ού αιώνα. Οι αντιλήψεις αυτές είναι *επιστημολογικές* εκφράσεις της θέσης των γυναικών, μη-αθώες, σκόπιμες γνωστικές θέσεις που εκφέρουν αξιολογικούς ισχυρισμούς για τις αναπαραστάσεις της κατάστασης διαφόρων ομάδων γυναικών. Η εκφορά αυτών των ισχυρισμών και τα ανάλογα πολιτικά σχήματα και θέσεις λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο ενός διανοητικού και ιστορικού ορίζοντα αμφισβήτησης των επιστημικών και πολιτικών θεμελιωδών της νεωτερικότητας. Σ' αυτό το πλαίσιο, η διαπίστωση ότι η επιστημολογία

---

20. Η Evelyn Fox Keller (1983), βασισμένη σε μια ψυχαναλυτική οπτική, θεωρεί ότι υπάρχει θεμελιακή σχέση μεταξύ διαστρεβλωμένης συναισθηματικής ανάπτυξης, η οποία συγκροτεί την ανδρική αυτονομία ως υπερβολική αποστασιοποίηση από τον Άλλο και ικανότητα ελέγχου του Άλλου, ορισμού της αντικειμενικότητας ως ριζικής αποστασιοποίησης από το αντικείμενο της γνώσης, και τη συστηματική προμοδότηση γραμμικών/αφαιρετικών έναντι αλληλοδραστικών μοντέλων εξήγησης και ερμηνείας.

δεν είναι αθώα, ότι τα επιστημονικά συστήματα σκέψης συστηματικά κατασκευάζουν τα αντικείμενα της έρευνάς τους, και ότι ιστορικά έχουν συνεισφέρει στη γένεση ταυτοτήτων που υπήρξαν καιρίες για τη διακυβέρνηση υποκειμένων και πληθυσμών, οδήγησε σε έντονες αμφισβητήσεις της έννοιας της αλήθειας και της αντικειμενικότητας, και σε ριζοσπαστικά σχετικιστικές θέσεις που αποκλείουν τη δυνατότητα ακριβών και μη κυριαρχικών περιγραφών του κόσμου. Όπως είπα και προηγουμένως, αυτός ο ριζοσπαστικός σχετικισμός προκαλεί ενστάσεις, τόσο σε επιστημολογικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Σε επιστημολογικό επίπεδο, είναι προφανές ότι το άλμα από την πρόταση «η παραγωγή της γνώσης είναι ιστορική, και άρα πολιτική, δραστηριότητα» στην πρόταση «δεν μπορεί να υπάρξει αντικειμενική γνώση» δεν είναι επαρκώς θεμελιωμένο, και περαιτέρω, είναι ένα άλμα που βασίζεται σε μια εκ προοιμίου αποδοχή της θετικιστικής θεώρησης της αντικειμενικότητας ως «οπτικής από το πουθενά». Τι εννοώ μ' αυτό; Ότι ένα διόλου ευκαταφρόνητο μέρος των συζητήσεων περί μεταμοντερνισμού βασίζονται στην ίδια δίπολη αντίθεση με τις επιστημολογίες του διαφωτισμού, σύμφωνα με τις οποίες η αντικειμενικότητα είναι ιδιότητα του (αρσενικού) σώματος παρατηρητή. Η διαπίστωση της αναπόφευκτης ιστορικότητας της γνωστικής διαδικασίας οδήγησε κατόπιν τούτου σε ένα πολιτικά άγονο επιστημολογικό σχετικισμό. Η απλή αντιστροφή αυτών των δίπολων όμως δεν αναιρεί την ισχύ ή την επιστημονική τους χρησιμότητα, και αν και μπορεί να είναι γοητευτικό να ανακοινώνουμε την τελική αδυναμία του νοήματος, οι συλλογότητες που ιστορικά έχουν αποκλειστεί από τη δυνατότητα της εκφοράς και εδραίωσης λόγου και νοήματος δεν έχουν και πολλά να κερδίσουν από αυτό το παιχνίδι. Η διαπίστωση ότι ο Ορθός Λόγος έχει παρελθόν και ιστορικότητα δε χρειάζεται να μας οδηγήσει στον ανορθολογισμό, αν συνοδεύεται από μια κριτική ανακατασκευή της έννοιας της αντικειμενικότητας²¹ ως εντοπισμένης γνώσης που παράγεται από υποκείμενα που διαμορφώνονται σε συγκεκριμένα κοινωνικά και υλικά πεδία.

Έτσι, το οντολογικά «ακάθαρτο» και κατηγορικά βλάσφημο cyborg, με τις προσθετικές του συσκευές –κειμήλια τόσο της ιστορικοκοινωνικής του καταγωγής όσο και της κρίσιμης σύνδεσής του με τον υλικό κόσμο– μετατρέπεται στο παραδειγματικό υποκείμενο για την παραγωγή και πρακτική ανοιχτών κοινωνικών και δημοκρατικών συστημάτων γνώσης, ικανών να λογοδοτήσουν για τα οράματά τους.

---

21. Για λεπτομερείς μελέτες της ιστορικότητας και του αξιακού χαρακτήρα του ορθολογισμού, βλ. Foucault (1981, 1991a, b, c).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ**

- Βαρίκα Ε., 2000, «Φεμινισμός, νεωτερικότητα, μεταμοντερνισμός», στο *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα* (μετάφραση: Ειρήνη Ριζάκη), Αθήνα, Κατάστι, σ. 378-410.
- Γαβριηλίδης Α., 6-7-2003, «Τι να κάνουμε με το μεταμοντερνισμό;» *Εποχή*, http://www.epohi.gr/gavriilidis_issues_672003.htm.
- Deleuze G., 2001, «Οι κοινωνίες του ελέγχου», στο *Η Κοινωνία του Ελέγχου* (μετάφραση: Παναγιώτης Καλαμαράς), Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα, σ. 9-16.
- Παντελίδου-Μαλούτα Μ., 2002, *Το φύλο της Δημοκρατίας: ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Αθήνα, Σαββάλας.
- Παπαγεωργίου Γ., 1998, «Η φεμινιστική κριτική της παραδοσιακής επιστημονικής έρευνας και η εναλλακτική πρότασή της», στο Γ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα, Δαρδανός.
- Χατζ Μ. και Αντόνιο Νέγκρι, 2001, «Η εργασία του Διονύσου» (μετάφραση: Άκης Γαβριηλίδης), *Θέσεις*, 75, <http://www.theseis.com/1-75/theseis/t75/t75/dionysos.htm>.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Alcoff L., Potter E. (eds), 1993, *Feminist epistemologies*, New York, Routledge.
- Anderson L., 1994, «Stories from the Nerve Bible», στο Bender G. and Druckrey T. (eds), *Culture on the brink: Ideologies of technology*, Seattle, Bay Press.
- Boyne R., Rattansi A. (eds), 1990, *Postmodernism and society*, London, Macmillan.
- Braidotti R., 1994, *Nomadic subjects: Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory*, New York, Columbia University Press.
- Butler J., Joan W. Scott (eds), 1992, *Feminists theorize the political*, New York, Routledge.
- Foucault M., 1981, «The order of discourse», στο Young R. (ed.), *Untying the text: A poststructuralist reader*, London, Routledge.
- Foucault M., 1988, «Technologies of the self», στο Martin L., Gutman H., Hutton P. (eds), *Technologies of the self: a seminar with Michel Foucault*, London, Tavistock.
- Foucault M., 1991a, «What is enlightenment?», στο Rabinow P. (ed.), *The Foucault reader*, Harmondsworth, Penguin.
- Foucault M., 1991b, «Truth and power», στο *The Foucault reader*, ό.π.
- Foucault M., 1991c, «Nietzsche, genealogy, history», στο *The Foucault reader*, ό.π.
- Franklin S., 1993, «Post-modern procreation: Representing reproductive practice», *Science as Culture*, 3(4).
- Gibson W., 1984, *Neuromancer*, New York, Ace Books.
- Halkias A., 1998, «Give birth for Greece! Abortion and nation in letters to the editor of the mainstream Greek press», *Journal of Modern Greek Studies* 16, σ. 111-138.
- Haraway D., 1991a, «A cyborg manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the

- late twentieth century», στο *Simians, cyborgs and women: The reinvention of nature*, London, Free Association Books.
- Haraway D., 1991b, «Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective», στο *Simians, cyborgs and women: The reinvention of nature*, ό.π.
- Haraway D., 1991c, «The actors are cyborgs, nature is coyote, and the geography is elsewhere: Postscript to “cyborgs at large”», στο Penley C., Ross A. (ed.), *Technoculture*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Haraway D., 1992, «The promises of monsters: A regenerative politics for inappropriate/d others», στο Grossberg L., C. Nelson και P. Treichler (eds), *Cultural Studies*, New York, Routledge, σ. 295-337.
- Harding S., 1987a, «Is there a feminist method?», στο Harding S. (ed.), *Feminism and Methodology*, Milton Keynes, Open University Press.
- Harding S., 1987b, «Epistemological questions», στο *Feminism and Methodology*, ό.π.
- Harding S., 1993, «Rethinking standpoint epistemology: What is “strong objectivity”?», στο *Feminist epistemologies*, ό.π.
- Hartsock N., 1987, «The feminist standpoint: Developing the ground for a specifically feminist historical materialism», στο *Feminism and Methodology*, ό.π.
- Harvey D., 1989, *The condition of postmodernity*, Oxford, Blackwell.
- Hayles K. N., 1999, *How we became posthuman. Virtual bodies in cybernetics, literature and informatics*, Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Keller E. F., 1983, «Gender and science», στο Harding S., Hintikka M. (ed.), *Discovering reality: Feminist perspectives on epistemology, metaphysics and philosophy of science*, Dordrecht, Reidel.
- Jameson F., 1992, *Postmodernism: Or, the cultural logic of late capitalism*, London, Verso.
- Lazzarato M., 1996, «Immaterial labour», στο Makdisi S., C. Casarino, R. E. Karl for the Polygraph collective (eds), *Marxism beyond Marxism*, London, Routledge, σ. 133-146.
- Longino H., 1993, «Subjects, power, and knowledge: Description and prescription in feminist philosophies of science», στο *Feminist Epistemologies*, ό.π.
- Lyotard J-F., 1988, *The postmodern condition: A report on knowledge*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Nicholson L. (ed.), 1990, *Feminism / Postmodernism*, London, Routledge.
- Penley C., Ross A., 1991, «Cyborgs at large: Interview with Donna Haraway», στο Penley C., Ross A. (eds), *Technoculture*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Stabile C., 1992, «Shooting the mother», *Camera Obscura*, 28, January.
- Stanley L., Wise S., 1990, «Method, methodology and epistemology in feminist research processes», στο Stanley L. (ed.), *Feminist praxis: Research, theory and epistemology in feminist sociology*, London, Routledge.
- Stanley L., Wise S., 1993, *Breaking out again: Feminist ontology and epistemology*, London, Routledge.
- Wiener N., 1948, *Cybernetics: Control and communication in the animal and the machine*, Cambridge, Mass, MIT Press.